

Anita Młynarczyk-Tomczyk

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

NIEUSTANNE TRWANIE KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W POLSCE OD TYSIĄCA LAT. PRZEKAZ SESJI EPISKOPATU POLSKI W CZASIE OBCHODÓW MILENIUM CHRZTU POLSKI

Obchody rocznic historycznych stanowią niewątpliwie specyficzny rodzaj edukacji historycznej, o dużym ładunku emocjonalnym, nastawiony na kształtowanie określonych postaw politycznych i społecznych. Niewątpliwie uroczystości milenijne z lat 60. XX wieku stanowiły, jak podkreślali już naoczni świadkowie, „okazję do obejrzenia się za siebie, okazję do zadumy, do odświeżenia kulturalnej świadomości narodowej”¹. Jak też zauważali obserwatorzy wspomnianych obchodów, dla Kościoła była to „szczególna szansa dla licznych uroczystości religijno-kościelnych, pozwalających na mobilizację wokół Niego, hierarchii i postulatów życia religijnego, całego wierzącego społeczeństwa”².

1 J. Wejroch, *Milenium a dzień dzisiejszy*, „Więź” 95 (1966) nr 3 s. 13–16.

2 Z. Szpakowski, *Milenium a dzień dzisiejszy*, „Więź” 95 (1966) nr 3, s. 17, 18, 55.

Obchody tysiąclecia w nauce polskiej zdominowały prace wykopalisko-badawcze, zmierzające do wydobywania „możliwie największej ilości materiałów obrazujących formowanie się państwa polskiego [procesy te znacznie oddalono od daty – symbolu – 966]. Eksponowano przy tym znaczącą rolę w tym procesie nowo odzyskanych po II wojnie światowej Ziemi Zachodnich³. Władze komunistyczne, posiłkując się dorobkiem nauki, wyznaczyły też obchodom milenijnym ważną rolę – popularyzacji laickiej wizji dziejów narodowych⁴. Po drugiej stronie barykady znajdował się Kościół katolicki, który również starał się wykorzystać uroczystości milenijne dla swoich celów, nie tylko naukowych i popularyzatorskich, ale przede wszystkim ideowych⁵.

Na temat uroczystości milenijnych dostępna jest obszerna literatura naukowa. Bardzo szczegółowo opisuje się w niej konfrontację dwóch świąt: kościelnych i państwowych: *sacrum* i *profanum*⁶. Brakuje natomiast publikacji omawiających rolę przekazu milenijnego w kształtowaniu kultury, świadomości historycznej i tożsamości narodowej⁷. Niniejszy rozdział wpisuje się w to zapotrzebowanie w kontekście wybranej milenijnej formy popularyzacji 1000-letnich dziejów Kościoła – sesji Episkopatu Polski.

Kilkuletnie uroczystości milenijne zainicjował Episkopat Polski, na którego czele stał kardynał Stefan Wyszyński, 5 maja 1957 roku, odnawiając

3 Zob. *Polskie Tysiąclecie – Uchwała Komitetu Przygotowawczego Obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego akceptowana na posiedzeniu Rady Państwa w dn. 12 lutego 1960 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 1960, nr 1, s. 6. Szerzej zob. A. Młynarczyk-Tomczyk, *W kręgu polityki, nauki i popularyzacji. Obchody „Polskiego Tysiąclecia” (1957–1966/67)*, Kielce 2019, s.107–137.

4 Odwołując się do obowiązujących definicji: *Laicyzacja* – proces zeświecczenia życia społecznego, wyzwania go spod wpływu religii i organizacji kościelnej oraz zmniejszania się roli więzi religijnej w społeczeństwie; wiąże się z postępowaniem w wiedzy, rozwojem naukowego światopoglądu i ruchu laickiego. Zob. *Laicyzacja*, w: *Encyklopedia popularna PWN*, Warszawa 1982, s. 395.

5 Szerzej zob. A. Młynarczyk-Tomczyk, *W kręgu polityki, nauki i popularyzacji. Obchody „Polskiego Tysiąclecia” (1957–1966/67)*, s. 138–153, 341–352, 480–534.

6 Literatura na ten temat została zebrana w pracy: A. Młynarczyk-Tomczyk, *W kręgu*, dz. cyt., s. 30–32.

7 Lukę tę w wybranych aspektach wypełniła praca: A. Młynarczyk-Tomczyk, *W kręgu*, dz. cyt.

we wszystkich parafiach polskich Śluby Jasnogórskie⁸ i ogłaszając Wielką Nowennę (1957–1966) przed Milenium Chrztu Polski (1966)⁹. Rozmach działań podjętych przez kardynała Wyszyńskiego w ramach uroczystości milenijnych władze komunistyczne zinterpretowały jednoznacznie jako dążenie do „zamierzonego z góry celu – zachwiania ustroju Polski Ludowej”¹⁰. Dlatego też partia, na czele z Władysławem Gomułą, zaplanowała konkurencyjne uroczystości. Uchwałą Sejmu z dnia 25 lutego 1958 roku ogłoszono lata 1960–1966 okresem obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego¹¹. W ten sposób ogólnonarodowe uroczystości zostały wpisane po części w potrzeby polityki, ideologii i władzy.

Rok 1966, określaną jako ostatni rok obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego¹², był – w związku z przypadającym wówczas Milenium Chrztu Polski – okresem największej walki państwa z Kościołem o „rząd dusz”¹³. Państwo miało narzędzia w postaci instytucji służących prowadzeniu antykościelnej polityki, służył temu zwłaszcza aparat bezpieczeństwa¹⁴. Kościół miał dobrze zorganizowaną i doświadczoną hierarchię i wiernych, co z pewnością

-
- 8 Po raz pierwszy zostały one przypomniane 26 sierpnia 1956 roku na Jasnej Górze w obecności kilkuset (niektóre dane podają nawet około miliona) wiernych. A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2003, s. 104.
- 9 Szerzej na ten temat zob. B. Noszczak, „Sacrum” czy „Profanum”. *Spór o istotę obchodów Milenium polskiego (1949–1956)*, Warszawa 2002, s. 75–111; S. Jankowiak, *Milenium Polski*, Poznań 2006, s. 6; A. Dudek, *Przebieg obchodów milenijnych w Polsce w latach 1966–1967*, w: *Zapomniany rok 1966. W xxx rocznicę obchodów Milenium Chrztu Polski*, red. L. Mażewski, W. Turek, Gdańsk 1996, s. 31.
- 10 Z. Mirgos, *Obchody milenijne Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w latach 1956–1967*, Warszawa 1980, s. 27.
- 11 Zob. *Uchwała Rady Państwa z dnia 18 II 1958 r. w sprawie przygotowań Obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego*, „Monitor Polski” (1958) nr 12, poz. 78, s. 1; *Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 25 II 1958 r. w sprawie obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego*, „Monitor Polski” (1958) nr 16, poz. 98.
- 12 Zob. *Polskie Tysiąclecie – Uchwała Komitetu Przygotowawczego Obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego akceptowana na posiedzeniu Rady Państwa w dn. 12 lutego 1960 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 67 (1960) nr 1, s. 3–9.
- 13 E. K. Czaczkowska, *Kardynał Wyszyński*, Warszawa 2009, s. 344.
- 14 Zrekonstruowany po 1956 roku aparat bezpieczeństwa (który wszedł bezpośrednio w struktury wojewódzkich komend MO) został przekształcony w Służbę Bezpieczeństwa (SB). T. Gocel, *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec duchowieństwa diecezji kieleckiej w latach Wielkiej Nowenny i Millennium Chrztu Polski (1957–1966)*, w: *W kręgu obchodów milenijnych na Kielecczyźnie (1957–1966/67)*, red. A. Młynarczyk-Tomczyk

nie klasyfikowało go na straconej pozycji. Obchody milenijne upłynęły pod hasłem walki pomiędzy władzami państwowymi a polskim episkopatem o „rząd dusz”¹⁵. Nie ulega wątpliwości, że obu stronom zależało na tym, aby te uroczystości wykorzystać dla promocji własnych, wykluczających się, wizji Polski – chrześcijańskiej i socjalistycznej.

Należy przypomnieć również kontekst tej walki. Początek lat 60. XX wieku to czas szerszej kampanii odrotu od idei Polskiego Października w stosunkach na linii państwo–Kościół¹⁶. Radykalne kroki władze komunistyczne podjęły w 1961 roku. Ustawą sejmową z dnia 15 lipca tegoż roku usankcjonowano w szkołach świecki charakter wychowania¹⁷. Ustawa była jednym z najostrzejszych przejawów zaostrenia antyreligijnej polityki władz komunistycznych¹⁸. Odpowiedź episkopatu na usunięcie religii ze szkół była natychmiastowa. Od razu zintensyfikowano prace nad tworzeniem sieci punktów katechetycznych¹⁹.

W obliczu restrykcji w zakresie edukacji religijnej Kościół za swój nadrzędny cel przyjął dotarcie do rzeszy katolików polskich, a zwłaszcza młodzieży²⁰,

i S. Orzechowski, Kielce 2017, s. 83. Szerzej zob. R. Terlecki, *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*, Kraków 2007, s. 146–157.

- 15 W 1966 roku władze zdecydowały się na otwartą walkę z Kościołem. Wiernym utrudniano dojazd na obchody milenijne. Szerzej zob. A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół*, dz. cyt., s. 234. Nastawione na emocje i uczucia wielkie demonstracje religijne Kościoła stanowiły też iskrę zapalną dla społecznych wystąpień (w Krakowie, Gdańsku, Warszawie). Zob. A. Dudek, *Przebieg obchodów milenijnych w Polsce w latach 1966–1967*, w: *Zapomniany rok 1966. W xxx rocznicę obchodów Milenium Chrztu Polski*, red. T. Bach i in., Gdańsk 1996, s. 38; E. K. Czackowska, *Kardynał Wyszyński*, dz. cyt., s. 351–353. Dla obserwatorów milenijnej walki, m.in. Jerzego Zawieyskiego (katolicki działacz polityczny, poseł na Sejm PRL z ramienia „Znaku”, członek Rady Państwa i jeden z najbliższych przyjaciół kardynała Wyszyńskiego, ale też chrześcijanin niepokodzony z formą religijności przez niego upowszechnianą), było widoczne, że i kardynał walczył w myśl zasady „oko za oko”. J. Zawieyski, *Dzienniki*, t. 2: *Wybór z lat 1960–1969*, Warszawa 2012 s. 546.
- 16 Szerzej na ten temat zob. A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół*, dz. cyt., s. 125–206.
- 17 Zob. *Ustawa o rozwoju systemu oświaty i wychowania w Polsce Ludowej. Materiały z dyskusji sejmowej*, wybór K. Kuligowska, Warszawa 1961; B. Wagner, *Strategia wychowawcza w PRL*, Warszawa 2009, s. 57.
- 18 Zob. E. Wojcieszek, *Najtrudniejszy przeciwnik. O arcybiskupie Antonim Baraniaku (1904–1977)*, „Kronika Miasta Poznania” 1 (2016), s. 193.
- 19 Zob. A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół*, dz. cyt., s. 158.
- 20 Rok 1966 zintensyfikował walkę o młodzież między Kościołem i państwem. Szerzej zob. A. Młynarczyk-Tomczyk, *W kręgu polityki*, dz. cyt., s. 518–522.

z milenijnym przekazem, wpisanym w tysiącletnie dzieje narodu i państwa polskiego. Uroczystości Millennium Chrztu Polski rozpoczęto w Gnieźnie, 9 kwietnia 1966 roku, w Wielką Sobotę – aktem odnowienia obietnic chrztu świętego, otwierając tym samym Tydzień Tysiąclecia (od Wielkiej Soboty 9 kwietnia do Niedzieli Przewodniej – 17 kwietnia). 17 kwietnia uroczystości przeniosły się do Poznania²¹. Kolejnym punktem była Częstochowa, gdzie 3 maja miał miejsce „Akt Oddania Polski w Macierzystą Niewolę Maryi Matki Kościoła za wolność Kościoła Chrystusowego”²². Uzupełnienie uroczystości częstochowskich stanowiły podobne „akty oddania” we wszystkich parafiach całego kraju – wieczorem 3 maja 1966 roku. Obchody te odbyć się miały zgodnie z programem, jaki ułożono na Jasnej Górze²³. Po uroczystościach w Częstochowie rozpoczęła się wędrówka episkopatu po archidiecezjach i diecezjach w całej Polsce „na historycznym Szlaku Tysiąclecia”²⁴. Szlak ten uzupełniały uroczystości rejonowe²⁵ i parafialne²⁶. Dodatkowo ogromnym zainteresowaniem wiernych cieszyły się coroczne obchody w Częstochowie

21 Zob. „*Te Deum laudamus*”, „Wrocławskie Wiadomości Kościelne” R. 21 (1966) nr 4, s. 73.

22 P. Raina, „*Te Deum*” narodu polskiego. *Obchody Tysiąclecia Chrztu Polski w świetle dokumentów kościelnych*, Olsztyn 1991, s. 33.

23 Zob. P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 32–36.

24 Kraków (7–8 maja); Piekary Śląskie (21–22 maja); Gdańsk (28–29 maja); Lublin (5–6 czerwca); Frombork (18–19 czerwca); Warszawa (23–24 czerwca); Sandomierz (2–3 lipca); Kielce (16–17 lipca); Tarnów (23 lipca); Łomża (6–7 sierpnia); Opole (13–14 sierpnia); Przemyśl (20–21 sierpnia); Tarnobrzeg (7–8 września); Toruń (10–11 września); Siedlce (17–18 września); Drohiczyn (1–2 października); Włocławek (8–9 października); Wrocław (15–17 października); Lubaczów (22–23 października); Inowrocław (25–26 października); Gorzów (5–6 listopada); Płock (12–13 listopada); Białystok (19–20 listopada); Sosnowiec (20–21 maja 1967 r.); Łódź (10–11 czerwca 1967 r.); Kołobrzeg (1–2 lipca 1967 r.). P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 40.

25 Uroczystości milenijne rejonowe miały charakter międzydekanalny. B. Sikorski, *Biskup Płocki, Dekret o uroczystościach milenijnych w diecezji płockiej*, „Miesięcznik Pastorski Płocki” (1966) nr 1–2, s. 151.

26 Były one dwójakiego rodzaju: uroczystości, które odbywały się we wszystkich parafiach w kraju jednocześnie z uroczystościami ogólnokrajowymi – jako ich uzupełnienie i terenowe przedłużenie oraz parafialne i diecezjalne uroczystości milenijne, odbywające się zgodnie z programem ustalonym przez poszczególne diecezje, najczęściej w dniach tradycyjnych odpustów. *Zarządzenia i Komunikaty Kurii Arcybiskupiej. Wielki Jubileusz Tysiąclecia Chrztu Polski 1966 r.*, „Wrocławskie Wiadomości Kościelne” (1966) nr 4, s. 85–86. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Urząd do Spraw Wyznań w Warszawie [1896, 1919–1949] 1950–1990 (dalej: Urząd ds. Wyznań), sygn. 78/71, s. 96.

oraz tradycyjne jubileusze obchodzone w sanktuariach maryjnych, mające w roku milenijnym specjalny, uroczysty charakter²⁷. Niewątpliwie uroczystości kościelne zyskały szeroki zasięg i były bardzo bogate w różnego rodzaju inicjatywy, mające na celu jak najliczniejsze przyciągnięcie wiernych i ich pozyskanie.

Bardzo ważną rolę w powszechnej katechizacji narodu odegrały milenijne sesje episkopatu polski. Niestety zachowały się o nich szczątkowe dane. W tym miejscu warto wskazać na niedostatki kościelnych źródeł dotyczących milenium, w tym inicjatyw przybliżających tysiącletnie dzieje Kościoła w Polsce. W archiwach kościelnych dominują bowiem materiały dotyczące przede wszystkim organizacyjno-religijnego nurtu tych uroczystości. Bardzo mało zachowało się natomiast sprawozdań, a także informacji dotyczących ich zasięgu, liczby uczestników czy wykorzystanych materiałów (w postaci referatów czy odczytów). Pomocne w odtworzeniu treści przekazywanych przez Kościół w okresie milenium są materiały wytworzone przez funkcjonariuszy Urzędu ds. Wyznań. Były one skrupulatne, gdyż w każdej chwili mogły być wykorzystane przeciwko Kościołowi²⁸. Zachowały się również, choć w niewielkim zakresie, wspomnienia uczestników uroczystości milenijnych. Opracował je Peter Raina²⁹.

Wracając do przekazu milenijnych sesji episkopatu, referaty wygłaszali biskupi, duchowni oraz historycy świeccy, głęboko wierzący i w swych poglądach daleko odbiegający od wizji dziejów preferowanych przez władze partyjne, w których Kościół przedstawiano jako ostoję wstecznictwa i zacofania. Dalekie od preferencji władzy komunistycznej otwarte sesje episkopatu kwalifikowały się więc do bieżącego monitorowania ich przez funkcjonariuszy Urzędu ds. Wyznań. Jego pracownicy sporządzali raporty i analizy, które trafiały do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i na biurka partyjnych

27 Zob. *Zarządzenia i Komunikaty Kurii Arcybiskupiej*, dz. cyt., s. 85–86.

28 Urząd do Spraw Wyznań został utworzony 19 kwietnia 1950 roku. Na jego czele stał dyrektor, powoływany i odwoływany przez premiera. Swym działaniem UdsW zmierzał systematycznie do ograniczenia religijno-społecznego zakresu oddziaływania Kościoła i do stopniowego podporządkowania tej instytucji państwu. Szerzej zob. B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w okresie internowania prymasa Stefana Wyszyńskiego (1953–1956)*, Warszawa 2008, s. 30–37.

29 Zob. P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 56–60.

włodarzy. Urząd do 1957 roku miał swoje terenowe oddziały na szczeblu wojewódzkim, a później również w powiatach i miastach, co pozwalało na faktyczną kontrolę poszczególnych parafii³⁰.

Wśród osób duchownych referentami na milenijnych sesjach episkopatu polski byli: ówczesny abp metropolita krakowski Karol Wojtyła; abp metropolita poznański Antonii Baraniak (więzień polityczny, wykazujący swą postawę niezłomność Kościoła w przeciwstawianiu się preferowanej przez czynniki partyjne polityce wyznaniowej państwa); bp Jerzy Modzelewski (biskup pomocniczy archidiecezji warszawskiej, orędownik walki o nowe świątynie); abp Bolesław Kominek (po wojnie administrator apostolski na Śląsku Opolskim, gdzie od nowa organizował życie kościelne); ks. Alfons Schletz (redaktor czasopisma „Nasza Przeszłość”, przybliżającego dzieje Kościoła i kultury katolickiej w Polsce); ks. prał. Józef Wieteska (prałat prepozyt Prymasowskiej Kapituły Łowickiej, inicjator odnowy łowickiego kościoła, który w 1966 roku został oddany do użytku „dla uczczenia 1000-lecia Chrztu Polski”); ks. prof. Stanisław Librowski (archiwista, pionier reformy organizacji oraz pracy metodycznej w archiwach kościelnych w Polsce); ks. prof. Kazimierz Dola (protonotariusz apostolski, profesor, historyk dziejów Kościoła); ks. Ludwik Piechnik (badacz dziejów wychowania jezuickiego, związany z Krakowem, w latach 1966–1973 był dyrektorem Wydawnictwa Apostolstwa Modlitwy); bp Kazimierz Kowalski (ordynariusz chełmiński, autor wielu prac teologicznych i filozoficznych); bp Piotr Kałwa (wielki kanclerz Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego).

Wśród osób świeckich referentami byli: prof. Józef Kostrzewski (archeolog, twórca tezy o autochtonizmie, a więc pradawnym zasiedleniu Słowian między Odrą i Bugiem oraz Bałtykiem i Karpatami³¹, członek prezydium

30 W niniejszym opracowaniu skorzystano z dokumentów UdsW, w których treść zamieszczono w publikacji pt. *Kościół – Państwo w świetle akt wydziału ds. wyznań 1967–1968* (Wydawnictwo Książka Polska), Urząd ds. prześladowania Kościoła, <https://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/484969,Urzad-ds-przesladowania-Kosciola> (15.05.2020).

31 Zob. R. Stobiecki, *Między kontynuacją a dyskontynuacją*, w: *Humanistyka polska w latach 1945–1990*, red. U. Jakubowska i J. Myśliński, Warszawa 2008, s. 135. Archeolog ten wyznaczył prehistorii ogromną rolę w zespoleniu Ziemi Zachodnich z Macierzą. G. Strauchold, *Mysł Zachodnia i jej realizacja w Polsce Ludowej w latach 1945–1957*, Toruń 2003, s. 225.

Ogólnopolskiego Komitetu Organizacyjnego Obchodu Rocznicy Tysiąclecia Chrztu Polski³², ale też – co warto podkreślić – Komitetu Przygotowawczego/ Naukowego Obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego³³. Kolejnymi referentami byli badacze dziejów Kościoła katolickiego, zwłaszcza początków chrześcijaństwa na ziemiach polskich i struktur kościelnych: Jerzy Kłoczowski oraz Zygmunt Sułowski (związani ze środowiskiem Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego); Adam Vetulani (historyk ustroju, kanonista, od 1945 roku związany Uniwersytetem Jagiellońskim); Marian Plezia (filolog klasyczny, mediewista, związany z Polską Akademią Nauk); Konrad Górski (w 1950 roku pozbawiony praw do nauczania, w 1956 roku powrócił na Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, gdzie wykładał do roku 1965), a także badacz chrztu Polski Piotr Bogdanowicz.

Publiczne sesje episkopatu polski otworzył wykład, przeprowadzony w czasie Kursu Duszpasterskiego, który odbył się w Arcybiskupim Seminarium Duchownym w Poznaniu (w dniach 27 do 29 grudnia 1965). Wykład nosił tytuł *Kościół u progu pierwszego i drugiego tysiąclecia kultury polskiej*, a wygłosił go nestor archeologów polskich Józef Kostrzewski³⁴. Na treść tego wystąpienia powoływali się kolejni referenci milenijnych sesji episkopatu³⁵. Pierwsza taka sesja odbyła się, jak wspomniano, w Gnieźnie 14 kwietnia. Po niej odbywały się kolejne tego typu spotkania. Wszystkim przewodniczył prymas. On otwierał i zamykał sesje³⁶. Wzbogacały je pieśni

32 Zob. K. Białecki, *Profesor Józef Kostrzewski jako człowiek Kościoła*, „Fontes Archaeologici Posnanienses” 50 (2014) cz. 1, s. 186. Powołanie profesora na tak ważną funkcję było niewątpliwą oznaką szacunku, jakim cieszył się w najwyższych kręgach hierarchii kościelnej. A. Prinke, *Poza archeologią: Józefa Kostrzewskiego działalność społeczna, obywatelska i patriotyczna*, „Fontes Archaeologici Posnanienses” 50 (2014) cz. 1, s. 173.

33 Władze państwowe z kolei darzyły tego uczonego respektem za zbieżne z ich polityką stanowisko w sprawie polskości Ziem Zachodnich. A. Prinke, *Poza archeologią. Józefa Kostrzewskiego działalność społeczna, obywatelska i patriotyczna*, dz. cyt., s. 169.

34 Zob. Archiwum PAN w Poznaniu (dalej: APAN), Materiały Józefa Kostrzewskiego, sygn. P III – 51 (korespondencja, Kuc–KZ), akta w opracowaniu.

35 M.in. Abp. Metropolita Antonii Baraniak w referacie wygłoszonym podczas publicznej Sesji Episkopatu Polski w Bazylice Archikatedralnej Poznańskiej 17 IV 1966 roku, Archiwum Archidiecezji Poznańskiej (dalej: AAP), sygn. OA XIII/360, b.p.

36 Zob. P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 174–175, 246.

religijne, np. *Bogurodzica* (w Gnieźnie)³⁷, kościelne utwory chóralne (np. w Krakowie)³⁸, czy utwory organowe – np. *Święty Boże* – (w Warszawie)³⁹. Majestatyczności tym wydarzeniom dodawały hymny: *Gaude Mater Polonia* (np. w Sandomierzu)⁴⁰ albo obowiązkowy punkt programów milenijnych hymn dziękczynny: *Te Deum laudamus*⁴¹. Często plastycznym uzupełnieniem sesji była wystawa, np. w Krakowie odbyła się taka pt. *Dzieje zakonów na przestrzeni tysiąclecia*⁴².

W Gnieźnie wygłoszono trzy referaty: *Geneza powstania Metropolii Gnieźnieńskiej* (Bogdanowicz)⁴³; *Rola Gniezna jako stolicy Mieszkowskiej i Chrobrowej* (Kłoczowski)⁴⁴; *Służba zakonów i Kościołowi w Polsce* (o. Piechnik)⁴⁵. W Poznaniu (w dniu 17 kwietnia) dwie prelekcje: *Kościół w służbie narodu* (bp Kowalski)⁴⁶, *O roli Mieszka* (bp Baraniak)⁴⁷. Najbogatszy był program sesji w Krakowie (w dniu 7 maja). W sumie wygłoszono tam aż sześć referatów: *Wkład Diecezji Krakowskiej w rozwój kultury narodu polskiego* (prof. Vetulani)⁴⁸; *Kościół krakowski w procesie scalania państwa polskiego* (prof. Plezia)⁴⁹; *Kraków – Śląsk w XIX/XX wieku* (abp Kominek)⁵⁰; *Działalność dobroczynna Kościoła Krakowskiego na przestrzeni wieków* (ks. Schletz)⁵¹; *Kardynał Sapieha Metropolita Krakowski oraz duchowieństwo archidiecezji*

37 Zob. P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 60.

38 Zob. P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 175.

39 Zob. P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 246.

40 Zob. P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 301; *Z życia Kościoła w Polsce i w diecezji*, „Miesięcznik Pastorski Płocki” (1966) nr 1–2, s. 231.

41 Zob. P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 246.

42 Zob. AAN, Urząd ds. Wyznań, sygn. 78/83, s. 100.

43 Zob. P. Bogdanowicz, *Geneza powstania Metropolii Gnieźnieńskiej*, „Tygodnik Powszechny” (1966) nr 18, s. 2–4.

44 Zob. P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 56.

45 Zob. P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 58.

46 Zob. P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 80.

47 Zob. AAP, sygn. OA XIII/360, b.p.s.

48 Zob. Archiwum Kurii Krakowskiej (dalej: AKK), *Sacrum Poloniae Millenium Archidiecezji Krakowskiej* 6–8 maja 1966 (dalej: *Sacrum Poloniae*), sygn. AKKW E/VII/5, s. 78–89.

49 Zob. AKK, *Sacrum Poloniae*, sygn. AKKW E/VII/5, s. 90–100; AAN, Urząd ds. Wyznań, sygn. 78/83, s. 100; *Z życia Kościoła w Polsce i w diecezji*, dz. cyt., s. 185.

50 Zob. AKK, *Sacrum Poloniae*, sygn. AKKW E/VII/5, s. 100–109; AKK, *Sacrum Poloniae*, sygn. AKKW E/VII/5, s. 100–109.

51 Zob. AKK, *Sacrum Poloniae*, sygn. AKKW E/VII/5, s. 110–125.

w okresie *ciemnej nocy okupacji* (abp Wojtyła)⁵². Dalszy ciąg sesji odbywał w bazylice oo. dominikanów. Ta część spotkania, podobnie jak w Gnieźnie, poświęcona była roli zakonów w Polsce na przestrzeni dziejów. Prelegentem był Kłoczowski, który wygłosił referat o roli Krakowa w dziejach rozwoju zakonów w Polsce⁵³. Bardzo uroczysty charakter przybrała też sesja w Lublinie (5 czerwca). Referat o wkładzie diecezji lubelskiej w historię Kościoła Polskiego wygłosił Sułowski⁵⁴. Podobnie uroczyste było w Warszawie (23–24 czerwca). Tu prelekcje pt. *Dzieje Kościoła Chrystusowego w Archidiecezji Warszawskiej* wygłosił prał. Wieteska, a bp Modzelewski wygłosił referat pt. *Święty Kościół Warszawski w Roku Milenijnym*. Wysłuchano też słowa pasterskiego bpa A. Baraniaka: *Milenijne pozdrowienie Macierzy Poznańskiej*⁵⁵.

Kolejne sesje odbyły się w: Fromborku (9 czerwca) – z referatem obrazującym znaczenie diecezji warmińskiej w historii chrześcijaństwa w Polsce (opracowanym przez prof. Górskiego, który ostatecznie odczytał bp Jan Obląk)⁵⁶; w Sandomierzu (3 lipca) – z wykładem pt. *Sandomierz w wiekach średnich*, który wygłosił prof. Kłoczowski⁵⁷. Z kolei przemówienie w czasie sandomierskiej uroczystości wygłosił metropolita krakowski Wojtyła⁵⁸. Trzy ostatnie milenijne sesje odbyły się we Włocławku (8–9 października), w Opolu (13 sierpnia) oraz w Sosnowcu (20–21 maja 1967) Pierwszą poświęcono diecezji włocławskiej (ks. Librowski)⁵⁹. W drugiej wyeksponowano rolę Kościoła na Śląsku Opolskim w referacie pt. *Depozyt wiary w tysiącletniej tradycji ludu śląskiego* (ks. Dola)⁶⁰. Ostatnia sesja odbyła się w Sosnowcu – z wykładem Kłoczowskiego pt. *Przeszłość Kościelna Ziemi Zagłębia*, a także

52 Zob. *Z życia Kościoła w Polsce i w diecezji*, dz. cyt., s. 126–133.

53 Zob. AAN, Urząd ds. Wyznań, sygn. 78/83, s. 100; *Z życia Kościoła w Polsce i w diecezji*, dz. cyt., s. 185.

54 Zob. AAN, Urząd ds. Wyznań, sygn. 78/84, s. 44.

55 Zob. P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 246.

56 Zob. AAN, Urząd ds. Wyznań, sygn. 78/86, s. 35.

57 Zob. P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 301; *Z życia Kościoła w Polsce i w diecezji*, dz. cyt., s. 231.

58 Zob. IPN, Kielce, sygn. IPN 0416/1057, s. 153; *Z życia Kościoła w Polsce i w diecezji*, dz. cyt., s. 231.

59 Zob. AAN, Urząd ds. Wyznań, sygn. 78/93, s. 72.

60 Zob. *Z życia Kościoła w Polsce i w diecezji*, dz. cyt., s. 235.

z wystąpieniem bp. Kominka pt. *Ślązacy – Zagłębiacy w XIX wieku*⁶¹. Warto podkreślić, że nie we wszystkich diecezjach zaplanowano sesje milenijne. Nie odbyły się one m.in. w diecezji przemyskiej⁶², w Kielcach⁶³, w Częstochowie, w Piekarach Śląskich, w Gdańsku, Tarnowie i w Łomży⁶⁴.

Z zachowanych przekazów wynika, że prelekcje dobrze zapisały się w pamięci wiernych. Dla przykładu wykład dra Bogdanowicza, wygłoszony w Gnieźnie, chociaż był na wysokim poziomie naukowym, podany został – jak wynika z odczuć wiernych – w ciekawy i przystępny sposób⁶⁵. Ogromnym zainteresowaniem cieszyła się również sesja w Krakowie. Jak wspominał jeden z uczestników, w czasie jej trwania wierni wypełnili katedrę po brzegi⁶⁶. Bardzo ciekawy, jak wynika ze sprawozdań, był również referat ks. Witeski, wygłoszony w Archidiecezji Warszawskiej⁶⁷. Niestety zachowało się bardzo mało danych o liczbie uczestników owych wystąpień. Wiadomo – ze sprawozdań Urzędu ds. Wyznań, choć te dane mogą być zaniżone – że referatu Bogdanowicza w Gnieźnie wysłuchało około 4,5 tys. osób⁶⁸. Ogromnym zainteresowaniem – według zachowanych sprawozdań – cieszyła się sesja w Poznaniu. Prelekcji *Kościół w służbie narodu* wygłoszonej przez bpa Kowalskiego wysłuchało około 3 tys. osób. Po pewnym czasie, jak informował w notatce służbowej Edmund Kędzierski, pozostało 16⁶⁹. Z zachowanych danych wynika, że sesje episkopatu cieszyły się zainteresowaniem duchowieństwa i wiernych. Jednak trudny i z pewnością długi przekaz mógł okazać się dla wielu wiernych czasochłonny i męczący. Z tego mogło wynikać przedwczesne opuszczanie sesji, skrupulatnie notowane przez funkcjonariuszy państwowych.

61 Zob. P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 482.

62 Zob. P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 349.

63 Zob. Archiwum Diecezjalne w Kielcach (dalej: AD), Korespondencja z Prymasem 1962–1966 (dalej: Korespondencja), sygn. OA 10/5, s. 13.

64 Zob. *Z życia Kościoła w Polsce i w diecezji*, dz. cyt., s. 184–187, 232–233.

65 Zob. P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 60.

66 Zob. P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 175.

67 Zob. P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 260.

68 Zob. AAN, Urząd ds. Wyznań, sygn. 78/88, s. 131.

69 Zob. AAN, Urząd ds. Wyznań, sygn. 78/88, s. 174.

Przekaz sesji milenijnych – inspirowany potrzebami Kościoła, a dotyczący początków chrześcijaństwa na ziemiach polskich – daleki był od obowiązującej w oficjalnej historiografii etyki marksistowsko-leninowskiej jako dyrektywy postępowania badawczego historyka⁷⁰. Skoncentrował się na następujących zagadnieniach: chrzest Polski i jego znaczenie, wpływ Kościoła na państwo od zarania dziejów, początki oraz trwanie Kościoła od tysiąca lat. Chrzest przedstawiano – w przeciwieństwie do historiografii państwowej, w której niwelowano jego znaczenie⁷¹ – jako ten akt, który był niezmiernie potrzebny państwu polskiemu u progu jego istnienia, wręcz „konstytuujący” porządek prawno-polityczny, społeczny i moralny⁷². Twórcza rola Kościoła polegać miała, jak podkreślał na jednej z sesji wspomniany już Kostrzewski, na dążeniu do wprowadzenia idei chrześcijańskich w życie społeczeństw i w relacje między nimi zachodzące⁷³. Tym samym Kościół stawał się, jak wskazywał Kostrzewski, obrońcą „(...) moralnie upragnionych dążeń poszczególnych społeczeństw, które zmierzały do zachowania swojej państwowej czy narodowej egzystencji”⁷⁴. Do podstawowych dla tej egzystencji czynników zaliczył: zjednoczenie terytorium państwowego, rozwinięcie samodzielnego na tym obszarze życia

70 Za zasadniczy czynnik kształtujący proces dziejowy, zgodnie z metodologią marksistowską, uznano zjawiska gospodarczo-społeczne (zmiany w sposobie produkcji i wynikające z nich zmiany w stosunkach między ludźmi). Szerzej zob. R. Stobiecki, *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna... ale skomplikowana. Studia i szkice*, Warszawa 2007, s. 87. Historiografia katolicka negowała teorię walki klasowej lub też dezawuowała jej znaczenie, proponując „solidarystyczną wizję stosunków ustanowionych między proletariatem a burżuazją”. J. Janiak, *Polska publicystyka katolicka okresu dwudziestolecia międzywojennego wobec materializmu historycznego i dialektycznego*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historia” 39 (1990), s. 148.

71 Znaczenie aktu z 966 roku niwelować miało wyakcentowanie ewolucyjnego procesu kształtowania się państwa polskiego. Jego powstanie łączono (G. Labuda) nie tylko z „ciągiem pewnych wydarzeń politycznych”, lecz przede wszystkim „z rezultatem przemian w życiu gospodarczym i społecznym”. Przy takim założeniu zaczątków państwowości polskiej doszukiwano się „w głębi stuleci znacznie wyprzedzających drugą połowę x wieku”. G. Labuda, *Organizacje państwowe Słowian zachodnich w okresie kształtowania się państwa polskiego (od VI do połowy x wieku)*, w: *Początki Państwa Polskiego Księga Tysiąclecia*, t. 1, Poznań 1962, s. 43.

72 Zob. AD w Kielcach, Korespondencja, sygn. OA 10/5, s. 73.

73 Zob. AD w Kielcach, Korespondencja, sygn. OA 10/5, s. 73.

74 AD w Kielcach, Korespondencja, sygn. OA 10/5, s. 73.

gospodarczego, utrzymanie odrębności etnicznej i stworzenie w jej ramach rodzimego życia kulturalnego i duchowego⁷⁵. Wyliczano również przyczyny chrztu. Bogdanowicz podkreślał, że wśród motywów jego przyjęcia, obok indywidualno-psychicznych i religijnych, pierwszorzędną i podstawową rolę odegrały motywy polityczne (te były na pierwszym miejscu eksponowane w przekazie historiografii państwowej)⁷⁶. Wskazywano przede wszystkim na odebranie Niemcom możliwości dokonywania podbojów pod pozorami gorliwości apostołskiej oraz uzyskanie dla państwa polskiego lepszej pozycji międzynarodowej przez wejście w zespół polityczny państw chrześcijańskich⁷⁷. Antyniemiecka idea obchodów znalazła wsparcie wśród przedstawicieli świata nauki, jak również wśród badaczy dziejów Kościoła. Dzieje polityczne Polski lat 963–966 (i kolejnych) w przeważającej mierze były dziejami stosunków polsko-niemieckich. Egzemplifikację tego stanu rzeczy stanowił niewątpliwie przekaz milenijny z lat 60. XX wieku, dotyczący okresu wstąpienia państwa polskiego na widownię dziejową i początków chrześcijaństwa, kiedy to nurt antyniemiecki był dominujący⁷⁸. Podkreślano też (w prelekcji bpa Kowalskiego w Poznaniu), znaczenie chrztu Polski w umacnianiu jedności i wartości narodowej⁷⁹. Do tych stwierdzeń dołączali się inni referenci (prof. Plezia, bp Kowalski). W chrzcie dostrzegali zasadniczy czynnik wpływający na utrzymanie i utrwalenie młodej państwowości⁸⁰. Dzięki niemu, jak podkreślał bp Kowalski, udało się „uchronić młody ustrój państwowy przed grożącą mu zagładą, ze strony

75 Zob. AD w Kielcach, Korespondencja, sygn. OA 10/5, s. 74.

76 Reprezentował ją m.in. Jerzy Dowiat. W celu zaakcentowania chrztu jako przemyślanej decyzji politycznej wskazał, że „dojrzewała w środowisku dworskim już wcześniej, na tory realizacji zaczęła wkraczać około roku 963 w związku z małżeństwem Mieszka z Dobrawą, ale dopiero lata 966–968 – chrzest księcia i sprowadzenie misji Jordana – umożliwiły planową chrystianizację kraju”. J. Dowiat, *Metryka chrztu Mieszka I i jej geneza*, Warszawa 1961, s. 202.

77 Zob. P. Bogdanowicz, *Geneza powstania metropolii gnieźnieńskiej*, dz. cyt., s. 2.

78 Szerzej zob. A. Młynarczyk-Tomczyk, *W kręgu*, dz. cyt., s. 223–228.

79 Zob. AAN, Urząd ds. Wyznań, sygn. 78/88, s. 174.

80 Zob. AKM w Krakowie, Sacrum Poloniae, sygn. AKKW E/VII/5, s. 91; *Kościół w służbie Narodu, Przemówienie J. E. Ks. Bp. Dr. Kazimierza Kowalskiego wygłoszone podczas sesji naukowej w Bazylice Archikatedralnej w Poznaniu – 17 IV 1966 r.* „Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Poznańskiej” (1966) nr 8, s. 172.

niespokojnych sąsiadów”⁸¹. Zauważał też jego rolę w wprowadzeniu Polski „w kontakt z zachodnią kulturą i nauką”⁸².

Umocnienie państwa u początków jego dziejów to kolejny aspekt pozytywnej roli Kościoła podnoszony w czasie publicznych sesji episkopatu. Pozytywny wpływ Kościoła w początkach państwowości polskiej był – jak podkreślał w swym wykładzie Kostrzewski – wieloaspektowy. Ówczesny Kościół, jak zaznaczał referent, „miał bardzo silny wpływ na kształtowanie całej struktury społeczno-gospodarczej Polski”⁸³. Dostrzegano także nie małą rolę Kościoła w dziedzinie kulturalnej, w procesie wytworzenia mowy ogólnopolskiej, przekształconej z czasem w język literacki w organizacji ówczesnego szkolnictwa⁸⁴. Podsumowując swe wystąpienie, nestor polskich archeologów przekonywał, że bez „obawy przesady” wskazać można, że „naród polski jest niejako produktem państwa polskiego i Kościoła (...)”⁸⁵. Procesy te, jak podkreślał archeolog, odbywały się równolegle i w ścisłym związku z rozwojem państwowości polskiej⁸⁶. Tak więc, jak konkludował Kostrzewski, „od zarania pierwszego tysiąclecia państwa polskiego stał się Kościół współtwórcą, jeżeli nie twórcą, tych wszystkich wartości (o „ujemnościach” profesor nie wspominał), które zadecydowały o dalszym rozwoju państwa”⁸⁷.

Przekaz, jaki płynął z referatów przybliżających wpływ Kościoła na państwo u progu jego istnienia, nastawiony był na ukazanie tylko twórczej i znamiennej jego roli w tym czasie. Okres ten dostrzegano przede wszystkim z perspektywy Kościoła i roli wprowadzonego w 966 roku chrześcijaństwa. W tego typu wystąpieniach zupełnie pomijano – eksponowany z kolei w historiografii państwowej – ewolucyjny proces kształtowania się państwowości polskiej, czyli kilkupokoleniowy okres plemienny, jego religię

81 *Kościół w służbie Narodu, Przemówienie J. E. Ks. Bp. Dr. Kazimierza Kowalskiego*, dz. cyt., s. 173.

82 *Kościół w służbie Narodu, Przemówienie J. E. Ks. Bp. Dr. Kazimierza Kowalskiego*, dz. cyt., s. 173.

83 Zob. AD w Kielcach, Korespondencja, sygn. OA 10/5, s. 75.

84 Zob. AD w Kielcach, Korespondencja, sygn. OA 10/5, s. 75.

85 AD w Kielcach, Korespondencja, sygn. OA 10/5, s. 77.

86 AD w Kielcach, Korespondencja, sygn. OA 10/5, s. 77.

87 AD w Kielcach, Korespondencja, sygn. OA 10/5, s. 78.

i kulturę, który stworzył podwaliny pod usankcjonowaną międzynarodowo państwowość polską. Znamienne jest to, że nawet wspomniany Kostrzewski, archeolog, propagator idei ewolucyjnego procesu kształtowania się państwowości polskiej, w wystąpieniach skierowanych do duchowieństwa, a więc na potrzeby Kościoła, ograniczył ten wątek do niezbędnego minimum.

Twórczy wpływ Kościoła na państwo polskie dostrzegano również w kolejnych wiekach po przyjęciu chrześcijaństwa. Bogdanowicz w Gnieźnie podkreślał, że Kościół dobrze się przysłużył narodowi polskiemu w ostatnim tysiącleciu – szczególnie w dziedzinie języka, piśmiennictwa, kultury⁸⁸. Natomiast bp Baraniak w Poznaniu podkreślał znamienne rolę Kościoła w czasach niedoli, wskazując, że „zawsze był ostoją”. Przekonywał, że nawet w „ciężkich i krytycznych sytuacjach pozostała zawsze i organizacja Kościoła św. w Polsce a nade wszystko wiara i duch wiernych synów Kościoła i Ojczyzny”⁸⁹.

Nieprzerwane trwanie Kościoła to nie tylko twórczy jego wpływ na państwo. Podkreślano również jego stabilność w zakresie struktur organizacyjnych. Mowa tu o parafiach i diecezjach. Warto podkreślić, że wspomniane struktury kościelne, a zwłaszcza parafie, w okresie PRL traktowane były przez komunistów jako „pierwsze linie frontu walki z klerem”⁹⁰. Zarówno parafie, jak i diecezje stały się przedmiotem badań milenijnych pod auspicjami Kościoła⁹¹. Ich rola została również wyakcentowana w czasie milenijnych sesji episkopatu polski. Do znaczenia parafii odniósł się ich badacz – Kłoczowski. Jak przekonywał referent, od X wieku parafie były ośrodkami „życia religijnego, podstawowymi ramami życia społecznego, a nawet częściowo

88 Zob. AAN, Urząd ds. Wyznań, sygn. 78/88, s. 131.

89 Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu (dalej: AAP), sygn. Kuria Metropolitarna (dalej: Kuria), sygn. OA XIII/360, b.p.

90 Zob. Archiwum Archidiecezji Warszawskiej, Kancelaria Prymasa Wyszyńskiego (dalej: Kancelaria), sygn. SPP/II/4.126, s. 177; B. Kumor, *Historia kościoła*, dz. cyt., s. 493.

91 Ukazując rolę parafii w 1000-letnich dziejach narodu polskiego, Kłoczowski uświadamiał, że „ogromna większość istniejących współcześnie parafii powstała jeszcze w średniowieczu”. Odtąd, jak wskazywał, „trwała ona bez przerwy, aż po dzień dzisiejszy”. J. Kłoczowski, *Słowo Wstępne*, w: *Rozwój organizacji Kościoła w Polsce*, „Znak” (1965) nr 137–138 s. 1398.

państwowego”. Akcentując długie trwanie parafii i diecezji, autor przekonywał, że organizacja kościelna w ubiegłym 1000-leciu była „bardziej nawet doskonałą od organizacji państwowej”. Od razu jednak podkreślał, że przez kilkunastuletni okres średniowiecza organizacja państwowa i kościelna były tak ściśle ze sobą związane, że nie można mówić o odrębnej strukturze kościelnej i państwowej⁹².

Polskie diecezje również stały się przedmiotem badań historiografii milenijnej. Ich badacz – wspomniany Kłoczowski – dostrzegał stabilizację tych struktur na kolejne setki lat już od wieków X–XI. Wskazywał, że zostały na nowo podzielone dopiero po upadku Polski⁹³. W podobnym duchu wypowiedziano się na ich temat w czasie sesji episkopatu. Dodatkowo stały się one okazją do wyeksponowania chlubnej przeszłości tych diecezji, przez które prowadził szlak milenijny. I tak np. Bogdanowicz eksponował znaczącą rolę metropolii gnieźnieńskiej. Wskazywał, że „(...) zgodne z przeznaczeniem, jakie pragnęli nadać jej twórcy, była (...) nie tylko samodzielna, jedynie od papieża zawisłą częścią powszechnego Kościoła Chrystusowego, ale była także najbardziej zasadniczym i nieodzownym warunkiem i oparciem dla tzw. Regnum Poloniae, tj. suwerennego, od nikogo politycznie niezawistnego Królestwa Polskiego”⁹⁴. Nie miał wątpliwości, że posiadanie metropolii w Gnieźnie było niezbędnym, a wręcz pierwszorzędnym warunkiem koronacji władców Polski⁹⁵.

Z kolei na temat twórczej roli diecezji krakowskiej – jej duchowieństwa i wiernych w okresie „X wieków polskiego, łacińskiego chrześcijaństwa” – wypowiedzieli się profesorowie Plezia i Vetulani. Pierwszy z nich omówił rolę Kościoła krakowskiego w procesie scalania państwa polskiego⁹⁶. W dziele zjednoczenia kraju po rozbiciu dzielnicowym Plezia zniemienną rolę wyznaczył właśnie krakowskiemu duchowieństwu. Podkreślał, że przypadła mu „doniosła rola stworzenia świadomej ideologii zjednoczenia oraz

92 Zob. P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 493.

93 Zob. J. Kłoczowski, *Słowo Wstępne*, w: *Rozwój organizacji Kościoła w Polsce*, dz. cyt., s. 1402.

94 P. Bogdanowicz, *Geneza powstania*, dz. cyt., s. 4.

95 Zob. P. Bogdanowicz, *Geneza powstania*, dz. cyt., s. 4.

96 Zob. А.К.К., *Sacrum Poloniae*, sygn. А.К.К.В E/VII/5, s. 91.

symbolu, który by tę ideologię wyrażał”. Tym symbolem, jak podkreślał profesor, „stała się królewska korona, a punktem krystalizacyjnym nowej ideologii – kult św. Stanisława”⁹⁷. Kult biskupa krakowskiego, który za czyn jawiący się jako nieposłuszeństwo względem władcy Bolesława Szczodrego zginął z jego rąk⁹⁸, stał się przedmiotem dodatkowych badań milenijnych⁹⁹. Podkreślano, że „zapуścił głęboko korzenie w naród, stając się kultem narodowym, ściśle zespolonym z zasięgiem kultury polskiej”¹⁰⁰. Początki kultu wyznaczono na XII wiek¹⁰¹.

Wracając do referatu prof. Plezi, odniósł się on również bardzo przychylnie do Wincentego Kadłubka – krzewiciela kultu postaci, św. Stanisława. Warto podkreślić, że zarówno historiografia państwowa, jak i kościelna przedstawiała biskupa Stanisława, jak i piewce jego kultu – Kadłubka – w sposób instrumentalny, dokonując jednostronnych interpretacji. W przekazie strony kościelnej, idealizując postać biskupa Stanisława, postrzegano go tylko jako gorliwego biskupa, który stawał w obronie „ładu i porządku moralnego i ducha chrześcijańskiego”¹⁰². Dla inicjatorów obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego biskup Szczepanowski symbolizował wartości antypaństwowe¹⁰³. Drugą przywoływaną postacią był, jak wspomniano, autor kroniki dziejów Polski Wincenty Kadłubek. W przekazie kościelnym zyskał on przydomek prawdziwego ojca kultury polskiej¹⁰⁴. W historiografii państwowej

97 AKK, Sacrum Poloniae, sygn. AKKW E/VII/5, s. 94.

98 Zob. R. Grodecki, S. Zachorski, *Dzieje Polski średniowiecznej*, t. 1 (do roku 1333), red. J. Wyrozumski, Kraków 1995, s. 124–125.

99 Zob. M. Plezia, *Trzecie źródło do sprawy biskupa Stanisława ze Szczepanowa*, Kraków 1966, Nadb.: Sprawozdania z Posiedzeń Komisji PAN, lipiec–grudzień 1966; M. Plezia, *Dookoła sprawy św. Stanisława*, Kraków 2003.

100 W. Szenk, *Z dziejów liturgii w Polsce*, w: *Księga Tysiąclecia katolicyzmu w Polsce*, red. P. Kałwa, M. Rechowicz, Lublin, t. 1, s. 188.

101 Zob. W. Szenk, *Z dziejów liturgii w Polsce*, dz. cyt., s. 182.

102 AAN, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza Komitet Centralny w Warszawie 1905–1947, 1948–1990 (dalej: PZPR KC), sygn. 237/XVI/457, s. 63.

103 Zob. M. Łukomski, *Stefan Wyszyński, myśl historyczna jako element walki z totalitaryzmem w działalności prymasa*, Warszawa 2011, s. 135.

104 Zob. *List Pastorski Episkopatu Polski na Tysiąclecie Chrztu Polski*, w: *Listy Pastorskie Episkopatu Polski 1945–1974*, Paryż 1975, s. 425; AIPN w Kielcach, sygn. IPN 0416/1057, s. 154.

o twórcy kultu św. Stanisława, czyli Wincentym Kadłubku, wypowiedano się niekorzystnie¹⁰⁵.

Wspomniany wykład prof. Plezi w pełni wpisywał się w potrzeby historiografii kościelnej. Obie postacie – zarówno biskup krakowski, jak i piewca jego kultu – zastały przedstawione w samych superlatywach. Znamiennej rolę referent wyznaczył Kadłubkowi, który „w swej kronice otoczył postać Stanisława wyraźną aureolą świętego męczennika”¹⁰⁶. Warto zaznaczyć, że również abp Wojtyła wiele uwagi w swym wystąpieniu w Sandomierzu poświęcił wspomnianemu już Kadłubkowi. Podkreślił, że był on „najsłynniejszym człowiekiem w więzi kościelnej i zarazem więzi narodowej Sandomierza z Krakowem”¹⁰⁷. Akcentował jego patronat nad diecezją krakowską i ziemią sandomierską¹⁰⁸.

Referat prof. Plezi uzupełniało wystąpienie prof. Vetulaniego. Nie miał on wątpliwości, że przez swych pasterzy i wiernych diecezja krakowska przyczyniała się – choć nie wątpił, że „z różną intensywnością” – do rozwoju kulturalnego i ekonomicznego potencjału państwa polskiego. Poprzez sam fakt wielowiekowej stołeczności Krakowa „promieniowała ona – jak wskazywał referent – szeroko na całe państwo i poza jej granice”¹⁰⁹. Podkreślał również, że chrystianizacja Litwy była w dużym stopniu dziełem świeckiego i zakonnego duchowieństwa krakowskiego¹¹⁰. Nad rolą Polski jako krzewiciela katolicyzmu na wschodzie warto zatrzymać się dłużej. Idea ta pojawiała się bowiem w treści wielu milenijnych referatów. Władze państwowe bardzo ostro występowały przeciwko jej propagowaniu¹¹¹. Mit „przedmurza”, sławia-

105 *List Pastorski Episkopatu Polski na Tysiąclecie Chrztu Polski*, dz. cyt., s. 7. Bardzo nieprzychylnie o nim wypowiadał się również P. Jasienica, który *Kronikę Wincentego Kadłubka* nazwał antykroniką. P. Jasienica, *Trzej Kronikarze* Warszawa 1992, s. 315. Wskazywał, że Kadłubek sprzyjał rozbięciu dzielnicowemu i pomagał czynnie w jego utwierdzeniu (s. 321). Nie przeczył jednak, że praca, jaką wykonał, zasługuje na najwyższy szacunek. P. Jasienica, *Trzej Kronikarze*, dz. cyt., s. 337.

106 AKM w Krakowie, *Sacrum Poloniae*, sygn. AKKW E/vii/5, s. 95.

107 AIPN w Kielcach, sygn. IPN 0416/1057, s. 154.

108 Zob. AIPN w Kielcach, sygn. IPN 0416/1057, s. 154.

109 AKM w Krakowie, *Sacrum Poloniae*, sygn. AKKW E/vii/5, s. 88.

110 Zob. AKM w Krakowie, *Sacrum Poloniae*, sygn. AKKW E/vii/5, s. 89.

111 Głównym hasłem tej historycznej kampanii było, jak wskazywano, „ponowne ustalenie Polski jako przedmurza chrześcijaństwa i bastionu przeciw ZSRR” i „kreowanie

cy posłannictwo Polski jako głównego obrońcy chrześcijaństwa¹¹², znalazł się, jak zauważył Janusz Tazbir, w samym centrum wielkiej walki o „rząd dusz” między państwem a Kościołem katolickim¹¹³. Spór ten stawał się też, jak już podkreślono, konfliktem dwóch przeciwstawnych wizji narodowej przeszłości¹¹⁴. Warto jeszcze przybliżyć wystąpienie metropolity krakowskiego Karola Wojtyły, który tematem swego referatu w Sandomierzu uczynił związku kościelne tego miasta z Krakowem. Więź tę dostrzegał „od roku prawie tysięcznego” i zaznaczał, że przetrwały one 800 lat, do rozbiorów¹¹⁵. Ostatnie 150 lat istnienia diecezji sandomierskiej nazwał „dziełem opatrnościowym”¹¹⁶.

Przedmiotem sesji milenijnych episkopatu stały się również *Dzieje Kościoła Chrystusowego w Archidiecezji Warszawskiej* (ks. Wieteska) oraz *Udział diecezji lubelskiej w dziejach tysiącletnich Kościoła w Polsce* (bp Kałwa)¹¹⁷. Ponadto dzieje diecezji częstochowskiej (prof. Kłoczowski)¹¹⁸ i warmińskiej (prof. Górski)¹¹⁹. We wszystkich tych wystąpieniach referenci, podobnie jak ich przedmówcy, starli się ukazać całościowy obraz historii poszczególnych diecezji. Przypomniano wiele faktów związanych z każdą z nich, sylwetki

kardynała Wyszyńskiego na jedyne i prawdziwego przywódcę narodu”. AAN, PZPR KC Biuro Prasy, sygn. 237/XIX/93, s. 14.

- 112 Jak wykazał Janusz Tazbir, termin „przedmurze” w XVI i XVII wieku odpowiadał konkretnej rzeczywistości związanej z geopolitycznym położeniem Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Choć w następnych wiekach przeszedł do kategorii mitów, nie stracił jednak na znaczeniu. J. Tazbir, *Polskie Przedmurze Chrześcijańskiej Europy. Mity a rzeczywistość historyczna*, Warszawa 1987, s. 5. Tazbir wykazał, iż popularność mitu „przedmurza” z „zadziwiającą prawidłowością wzrastała w momentach zagrożenia narodowego”, aby – co również należało do reguły – „maleć wraz ze stabilizacją polityczną” oraz umacnianiem się faktycznej suwerenności. J. Tazbir, *Najnowsze spory o polskie przedmurze: 1939–1992*, „Kwartalnik Historyczny” 100 (1993) nr 4, s. 251–252.
- 113 Tazbir zauważał, że do tej pory była ona rzadko używana w ogniu walki prowadzonej o rząd dusz. J. Tazbir, *Polskie Przedmurze*, dz. cyt., s. 141.
- 114 Zob. J. Tazbir, *Polskie Przedmurze*, dz. cyt., s. 255.
- 115 Zob. AIPN w Kielcach, sygn. IPN 0416/1057, s. 153.
- 116 AIPN w Kielcach, sygn. IPN 0416/1057, s. 155.
- 117 Zob. *Z czynności Arcybiskupich. Udział Diecezji Lubelskiej w dziejach tysiącletnich Kościoła w Polsce*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie” 4–8 (1966), s. 166.
- 118 Zob. AAN, Urząd ds. Wyznań, sygn. 78/93, s. 58–59.
- 119 Zob. *Przemówienie J.E. Ks. Biskupa Dr Józefa Drzazgi ordynariusza diecezji warmińskiej na milenijnej sesji naukowej we Fromborku dnia 19 czerwca 1966 r.*, „Warmińskie Wiadomości Diecezjalne” (1966) nr 5, s. 223–224.

pasterzy, osiągnięcia religijne i kulturalne. Na przykład ks. Wieteska przypominał, omawiając dzieje Archidiecezji Warszawskiej, sąd legatów papieskich nad Krzyżakami w roku 1339; powstanie nabożeństwa gorzkich żalów w kościele Św. Krzyża w roku 1707; założenie Instytutu Głuchoniemych (przez ks. Jakuba Falkowskiego i Józefata Szczygielskiego), zgromadzeń zakonnych (np. bezhabitowych, założonych przez o. Honorata Koźmińskiego). Ponadto miejsca kultu religijnego: franciszkański klasztor – sanktuarium w Niepokalanowie, a także kult Matki Czackiej. Uzupełnieniem tego wystąpienia był referat bpa Modzelewskiego pt. *Święty Kościół warszawski w Roku Milenijnym*. Była to analiza, i to przede wszystkim liczbowa, ówczesnego stanu archidiecezji warszawskiej. Był to celowy zabieg, by „świetność przedstawionej poprzednio historii nabrała w ten sposób żywych kolorów”¹²⁰. Z kolei bp Kałwa wskazywał, „że dała Lubelszczyzna Polsce i Kościołowi Katolickiemu wybitne postaci historyczne w dawnych wiekach”¹²¹. Wymienił tu m.in. króla Jana III Sobieskiego i Bernarda Maciejowskiego (arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski w latach 1606–1608, chorąży wielki koronny w latach 1574–1582)¹²². Wspominał o „ciężkiej próbie”, jaką przyniósł rok 1939 diecezji lubelskiej, a mianowicie katorgę i śmierć lubelskiego duchowieństwa. Wspominał też o tragicznych losach w tym okresie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego¹²³.

Eksponowano też znamienitą rolę duchowieństwa w poszczególnych diecezjach. Ksiądz Wieteska, podsumowując swój wykład o dziejach archidiecezji warszawskiej, podkreślił, że daleki był od apoteozy wszystkiego w jej historii. Nie miał jednak wątpliwości, iż duchowieństwo i wierni mogli się „chlubić tą przeszłością i umacniać ducha jej dziełami”¹²⁴. Z kolei dla Piotra Kałwy wynik wielowiekowego procesu życia religijnego w diecezji lubelskiej był jasny. Podkreślał, że „(...) lud lubelski zachował, mimo chwilowych zakłóceń w okresie reformacji, jednolite oblicze katolickie i wierność Kościołowi świętemu”¹²⁵. Wskazywał, że nawet w trudnym okresie wojny

120 P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 261.

121 P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 169.

122 Zob. P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 169.

123 Zob. P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 170.

124 P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 261.

125 P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 169.

i okupacji „(...) Kościół nie zaprzestał swojej działalności, duchowieństwo po bohatersku trwało na stanowisku, pełniąc nieraz z ukrycia swoje obowiązki duszpasterskie”¹²⁶.

Podkreślano również rolę Kościoła w utrzymaniu katolicyzmu na ziemiach odłączonych od Polski¹²⁷. W przemówieniu odczytanym we Fromborku (autorstwa Górskiego)¹²⁸, na pytanie, co Kościół na Warmii zawdzięcza Polsce, odpowiadano wprost, że „zawdzięcza jej uratowanie katolicyzmu”¹²⁹. Akcentowano posługę biskupów polskich, takich jak Maurycy Ferber i kardynał Hozjusz, którzy przyczynili się do uratowania Kościoła na Warmii¹³⁰. Dostrzegano też utrzymanie kontaktów z centralną Polską przez pielgrzymki do Świętej Lipki, a następnie do Gierzwałdu¹³¹. Jak podkreślano, przyczyniły się w niemałym stopniu do uratowania wiary katolickiej na Świętej Warmii. Odnosząc się do czasów powojennych, wskazano, że rozstrzygnięcia polityczne w sprawie granic przyczyniły się do tego, że tereny odebrane niegdyś Polsce stały się ponownie „ziemiemi katolickimi”¹³². Związanie wiernych z dziejami swojej małej ojczyzny – diecezji, w której Kościół odgrywał znaczącą rolę – miało swój cel, a było nim przywiązanie do Kościoła katolickiego i jego 1000-letniej tradycji.

126 P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 170.

127 Partia wyznaczyła obchodom ważną rolę polityczną i ideologiczną, stąd wyraźny akcent na antyniemieckość, rozpatrywany z perspektywy powojennych losów Ziemi Zachodnich i Północnych. Również Kościół m.in. uroczystościom 20-lecia zorganizowania polskiego życia kościelnego na Ziemiach Zachodnich i Północnych, które odbyły się w 1965 roku, nadał polityczny, antyniemiecki wydźwięk. Szerzej zob. A. Młynarczyk-Tomczyk, *W Kręgu polityki*, dz. cyt., s. 490–493.

128 Zob. *Przemówienie J.E. Ks. Biskupa Dr Józefa Drzazgi ordynariusza diecezji warmińskiej na milenijnej sesji naukowej we Fromborku dnia 19 czerwca 1966 r.*, „Warmińskie Wiadomości Diecezjalne” (1966) nr 5, s. 223–224.

129 *Przemówienie J.E. Ks. Biskupa Dr Józefa Drzazgi*, dz. cyt., s. 223.

130 Zob. *Przemówienie J.E. Ks. Biskupa Dr Józefa Drzazgi*, dz. cyt., s. 223.

131 Święta Lipka to sławne sanktuarium maryjne. Początki sanktuarium maryjnego sięgają XIV wieku. Święta Lipka weszła do historii od początku jako sławne miejsce pielgrzymkowe. *Święta Lipka*, <http://www.swlipka.pl/dla-pielgrzyma/historia> (15.05.2020). Z kolei Gierzwałd to miejscowość położona na Mazurach Zachodnich (Pojezierze Iławsko-Ostródzkie). W XVIII wieku w Gierzwałdzie oraz we wszystkich okolicznych parafiach odprawiano msze w języku polskim, *Gierzwałd*, <http://encyklopedia.warmia.mazury.pl/index.php/Gierzwa%C5%82d> (15.05.2020).

132 *Przemówienie J.E. Ks. Biskupa Dr Józefa Drzazgi*, dz. cyt., s. 224.

Dostrzegano również (Kłoczowski) „ciągłość życia zakonnego na ziemiach polskich”. Nie miano na myśli „ciągłości w sensie nieprzerwanej do dziś, podobnej do parafii, egzystencji jednego klasztoru obsadzonego przez ten sam zakon”¹³³. O wiele większe znaczenie, jak podkreślał Kłoczowski – autor syntetycznego ujęcia dziejów ruchu zakonnego¹³⁴, miała „ciągłość istnienia na ziemiach polskich długiego szeregu zakonów, które zdołały przetrwać nawet najcięższy dla nich okres kasat dziewiętnastowiecznych”¹³⁵. Przekonywał, że „wiele danych wskazuje na bardzo doniosłą rolę zakonów w całokształcie ewolucji społeczno-religijnej kraju”¹³⁶.

Służbie zakonów w Polsce poświęcona też była sesja, która odbyła się 16 kwietnia w Gnieźnie. Prelekcje wygłosił ks. Pichnik, który w krótkim przemówieniu omówił doniosłość życia zakonnego, podkreślając, że zasługi zakonu w Polsce dla kultury narodowej były olbrzymie. W tym kontekście omówiona została historia zakonów – od ich powstania aż do czasów współczesnych¹³⁷. Akcentowano, że zakony były przez całe wieki jedynym skarbcem kultury polskiej, że posiadały – w myśl hasła „Polska przedmurzem chrześcijaństwa” – duże zasługi w obronie rubieży wschodnich. W misji tej wyróżniono Benedyktynów, którzy „organizowali i zakładali twierdze oraz specjalne legiony do obrony ziem wschodnich”¹³⁸. Referent omówił też znaczenie zakonów w trudnym okresie rozbiorów Polski. Scharakteryzował również rozwój i walkę zakonów po I wojnie światowej, ich zasługi w organizowaniu dla „dobra narodu” szkół, szpitali i innych placówek. Doceniał też ich znaczenie w czasie okupacji. Przypomnił powszechnie znane fakty, jak więzienie zakonników w obozach koncentracyjnych i prześladowania¹³⁹. Eksponując znamienne rolę zakonów

133 J. Kłoczowski, *Słowo Wstępne*, w: *Rozwój organizacji Kościoła w Polsce*, dz. cyt., s. 1400.

134 Zob. J. Kłoczowski, *Wspólnoty chrześcijańskie: grupy życia wspólnego w chrześcijaństwie zachodnim od starożytności do XI wieku*, Kraków 1964.

135 J. Kłoczowski, *Słowo Wstępne*, w: *Rozwój organizacji Kościoła w Polsce*, dz. cyt., s. 1400.

136 J. Kłoczowski, *Słowo Wstępne*, w: *Rozwój organizacji Kościoła w Polsce*, dz. cyt., s. 1401.

137 Szerzej zob. A. Młynarczyk-Tomczyk, *W Kręgu*, dz. cyt., s. 490–492.

138 AAN, Urząd ds. Wyznań, sygn. 78/88, s. 147; AKM w Krakowie, Sacrum Poloniae, sygn. AKKW E/VII/5, s. 138–139.

139 Zob. AAN, Urząd ds. Wyznań, sygn. 78/88, s. 147; AKM w Krakowie, Sacrum Poloniae, sygn. AKKW E/VII/5, s. 138–139.

w Polsce, zapomniano, że były w ich dziejach okresy stagnacji, a nawet ich upadku (w XIV i XV wieku).

Podczas sesji episkopatu polski eksponowano też postaci, które swym związkiem z Kościołem katolickim przysłużyły się Polsce. W Poznaniu, 17 kwietnia 1965 roku, abp Baraniak odniósł się do postaci Mieszka¹⁴⁰. Referent podkreślał, że był on człowiekiem, który „przez swoją historyczną decyzję rzucił podwaliny pod gmach naszej wiary”¹⁴¹. Wybaczał mu „ciemne strony życia” ze względu na jego „pogańskie korzenie”. Do niezbitych faktów zaliczył ten, że „Mieszko pozostanie po wsze czasy pierwszym chrześcijańskim władcą, dzięki któremu światło Chrystusowej wiary rozlało się nad naszym krajem, a nasi przodkowie, zachęteni przykładem swego księcia chronili się odtąd pod zbawcze drzewo krzyża”¹⁴². Dodawał jeszcze jeden „dziejowy słup ognisty”, miał na myśli dokument z początku polskiej państwowości, nazwany od pierwszych słów tekstu *Dagome Iudex*, który został spisany około 991 roku. Decyzję Mieszka I o oddaniu państwa gnieźnieńskiego pod opiekę Stolicy Apostolskiej uznał za znamienne. Nie miał wątpliwości, że „tylko ta droga była dla Polski właściwa i celowa”¹⁴³. Przy okazji Mieszka chwalono również Dobrawę, która „Apostolskim duchem wiedzona, pragnęła (...), aby Mieszko z poganina stał się chrześcijaninem”¹⁴⁴. Inni (bp Kowalski) dopowiadali, że Dobrawa, wraz z mężem Mieszkiem, nie tylko uratowała młody ustrój państwowy przed grożącą mu zagładą ze strony niespokojnych sąsiadów, ale – co uznano za donioślejsze – wprowadziła Polskę w kontakt z zachodnią kulturą i nauką¹⁴⁵. Przypisano jej więc znaczącą rolę w dziele chrystianizacji Polski i rozwoju wczesnośredniowiecznego państwa.

140 Zob. AAP, Kuria, sygn. OA XIII/360, b.p.

141 AAP, Kuria, sygn. OA XIII/360, b.p.

142 AAP, Kuria, sygn. OA XIII/360, b.p.

143 AAP, Kuria, sygn. OA XIII/360, b.p.

144 Zob. *Przemówienie księdza Arcybiskupa Metropolity Antoniego Baraniaka podczas publicznej Sesji Episkopatu w Bazylice Archikatedralnej Poznańskiej – 17 IV 1966*, „Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Poznańskiej” (1966) nr 6–7, s. 149.

145 Zob. *Kościół w służbie Narodu. Przemówienie J. E. Ks. Bp. Dr. Kazimierza Kowalskiego*, dz. cyt., s. 173.

Wśród wybitnych postaci z okresu średniowiecza wymieniano dodatkowo wielu świętych i błogosławionych Kościoła katolickiego (prof. Adam Vetulani na sesji w Krakowie). Między innymi mało znanego Andrzeja Świerada (pustelnik i święty Kościoła katolickiego, nauczyciel św. Benedykta, męczennika); św. Jacka Odrowąża (polski duchowny katolicki, dominikanin, misjonarz, kaznodzieja); błogosławionego Czesława Odrowąża (prezbiter, polski dominikanin, w 1963 ogłoszony patronem Wrocławia); błogosławionego Bronisława Bonawenturę Markiewicza (ksiądz katolicki, założyciel Zgromadzenia Świętego Michała Archaniola, pedagog); świętą Kingę (węgierska królowa z dynastii Arpadów, księżna krakowska i sandomierska, a następnie zakonnica w Zakonie Świętej Klary); błogosławioną Salomee (polska księżniczka, zakonnica w Zakonie Świętej Klary, pierwsza klaryska polskiej gałęzi tego zakonu); świętą Jadwigę Andegaweńską (królowa Polski z dynastii Andegawenów, apostołka Litwy i patronka Polski); św. Jana z Dukli (polski święty katolicki, pustelnik, franciszkanin, pod koniec życia w surowszej gałęzi zakonu oo. bernardynów); św. Szymona z Lipnicy (prezbiter, kapłan z zakonu oo. bernardynów)¹⁴⁶. Panteon świętych starannie wpisano w dzieje narodowe.

Wymieniano też godnych następców apostołów. Prymas Wyszyński, otwierając sesję w Warszawie, podkreślał, że „naród polski, począwszy od pierwszego biskupa Poznania, Jordana, który ochrzcił Mieszka I, poprzez św. Wojciecha, św. Stanisława, przez dziesięć wieków, aż do dni dzisiejszych miał godnych następców Apostołów (...)”¹⁴⁷. Bp Baranowicz w Gnieźnie wymienił kilku prymasów, wybierając tych szczególnie zasłużonych dla dziejów Kościoła i państwa. Byli to: Henryk Kietlicz (zaliczany w historiografii kościelnej do grona najwybitniejszych biskupów polskich XIII stulecia przede wszystkim za konsekwencję w dążeniu do uniezależnienia Kościoła od władzy świeckiej i bezwzględnego przestrzegania celibatu przez duchowieństwo)¹⁴⁸; Jakub Świnka (orędownik zjednoczenia państwa polskiego,

146 Zob. AKM w Krakowie, *Sacrum Poloniae*, sygn. AKKW E/VII/5, s. 89.

147 P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 259.

148 Zob. B. Kruszyk, *Henryk Kietlicz*, http://www.archidiecezja.pl/historia_archidiecezji/poczet_arcybiskupow/henryk_kietlicz.html (15.05.2020).

od 1283 roku arcybiskup gnieźnieński, w historiografii kościelnej zapisał się najwybitniejszy ustawodawca XIII wieku i mąż opatrnościowy, który w dużym stopniu przyczynił się do odnowienia Królestwa)¹⁴⁹; Mikołaj Trąba (blisko związany z dworem królewskim Władysława Jagiełły)¹⁵⁰; Jan Łaski (służył Kazimierzowi i Aleksandrowi Jagiellończykowi, odgrywał ważną rolę na scenie politycznej, był m.in. współautorem konstytucji *Nihil novi*, choć zarzuca się mu rozrzutność i interesowność, to docenia jego reformy na rzecz Kościoła)¹⁵¹; Wojciech Baranowski (arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski bliski współpracownik króla Stefana Batorego)¹⁵².

Z kolei bp Kazimierz Kowalski w swym wystąpieniu w Poznaniu omówił znaczenie poszczególnych włodarzy kościelnych dla rozwoju i umacniania Kościoła, zaczynając od św. Wojciecha, a kończąc na ks. kardynale Wyszyńskim¹⁵³. Sporo uwagi poświęcił postaci Augusta Hlonda, prymasa Polski międzywojennej¹⁵⁴. Uznał, że był „opatrnościowym przewodnikiem na międzywojennym szlaku pielgrzymstwa polskiego, chlubą Kościoła i sługą Narodu”¹⁵⁵.

149 Zob. B. Kruszyk, *Jakub Świnka*, http://www.archidiecezja.pl/historia_archidiecezji/poczet_arcybiskupow/jakub_swinka.html (15.05.2020).

150 Zob. B. Kruszyk, *Mikołaj Trąba*, http://www.archidiecezja.pl/historia_archidiecezji/poczet_arcybiskupow/mikolaj_traba.html (15.05.2020).

151 Zob. B. Kruszyk, *Jan Łaski*, http://www.archidiecezja.pl/historia_archidiecezji/poczet_arcybiskupow/jan_laski_.html (15.05.2020).

152 Zob. Archiwum archidiecezji Poznańskiej, sygn. OA XIII/360, b.p. W świeckiej publicystyce milenijnej wielu biskupów przedstawiano w niekorzystnym świetle. K. Wojciechowski, *Biskupi nigdy narodu nie zdradzili*, „Głos Nauczycielski” (1966) nr 9, s. 3.

153 Zob. AAN, Urząd ds. Wyznań, sygn. 78/88, s. 173.

154 Zob. *Kościół w służbie Narodu, Przemówienie J. E. Ks. Bp. Dr. Kazimierza Kowalskiego*, dz. cyt., s. 175. W 1960 roku odsłonięto pomnik prymasa Augusta Hlonda (Archikatedra św. Jana w Warszawie, 22 października 1960 roku). Zob. AAN, EP Zb., Archiwum Instytutu Prymasowskiego, Ks. Stefan Kardynał Wyszyński. Listy, Kazania, Przemówienia 1960, (dalej: Listy, Kazania, Przemówienia). Odsłonięcie pomnika zbiegło się w czasie z opublikowaniem w IX tomie *Polskiego Słownika Biograficznego* (1960–1961) biogramu Augusta Hlonda, prymasa Polski, którego autorem był ks. Mieczysław Żywczyński, związany z ruchem tzw. księży patriotów i środowiskiem PAX. Tekst ten prezentował Hlonda w barwach raczej ciemnych. M. Filipowicz, *Mieczysław Żywczyński. Dylematy kapłana i historyka w PRL*, w: *Klio Polska. Studia i materiały z dziejów polskiej historiografii po II wojnie światowej*, Warszawa 2006, s. 62–63.

155 M. Filipowicz, *Mieczysław Żywczyński. Dylematy kapłana i historyka w PRL*, dz. cyt., s. 177.

Do tego panteonu zaliczył też kardynała Wyszyńskiego¹⁵⁶. Wyeksponowanie postaci prymasa Wyszyńskiego, orędownika kościelnych obchodów milenijnych, niewątpliwie wzmacniać miało jego autorytet wśród wiernych.

Wspomniany bp Kowalski w przemówieniu wygłoszonym podczas sesji naukowej w Bazylice Archikatedralnej w Poznaniu wymienił też innych, poza biskupami, „przywódców życia duchowego”. Ograniczając się z konieczności do kolebki państwowości polskiej, czyli do Wielkopolski, przywołał kilka postaci, a ich działalność omówił w kontekście najtrudniejszego dla Polski okresu – utraty niepodległości¹⁵⁷. Docenił Edmunda Bojanowskiego (polski działacz społeczny, twórca ochronek wiejskich, założyciel Zgromadzenia Sióstr Służebniczek Najświętszej Marii Panny, błogosławiony Kościoła katolickiego), ks. prałata Piotra Wawrzyniaka (wielkopolski działacz społeczny, oświatowy i gospodarczy, patron Związku Spółek Zarobkowych i Gospodarczych), a także Honorata Koźmińskiego (polskiego kapucyna, teologa, prezbitera, założyciela wielu zgromadzeń zakonnych oraz błogosławionego Kościoła rzymskokatolickiego).

Spśród duchownych wymienił też Adama Chmielowskiego, późniejszego Brata Alberta, uczestnika powstania styczniowego¹⁵⁸, a także Józefa Kalinowskiego (o. Rafała od św. Józefa karmelity bosego)¹⁵⁹. Spotykane wśród historyków opinie, że w czasie niewoli nie wszyscy katolicy chlubnie się spisali, że wierni i duchowieństwo znajdowali się „po obu stronach barykady”, chciał „sprowadzić do prawdziwych rozmiarów”. Dowodem na to miał być fakt, że podczas Kulturkampfu w diecezji Chełmińskiej zdecydowana większość księży pozostała wierna „wobec wiary i własnego Narodu”¹⁶⁰. Wybór postaci, związanych z postawą patriotyczną – zarówno w walce niepodległościowej, jak i w „pracy u podstaw” – nie był przypadkowy.

156 Zob. AAN, Urząd ds. Wyznań, sygn. 78/88, s. 173.

157 Zob. *Kościół w służbie Narodu, Przemówienie J. E. Ks. Bp. Dr. Kazimierza Kowalskiego*, dz. cyt., s. 174.

158 Zob. M. Kaczmarczyk, *Udział Adama Chmielowskiego w powstaniu styczniowym*, „Nasza Przeszłość” 18 (1963), s. 19.

159 Zob. R. Bender, *Działalność Józefa Kalinowskiego (o. Rafała od św. Józefa karmelity bosego) w powstaniu styczniowym*, „Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 8 (1965) nr 2, s. 53.

160 R. Bender, *Działalność Józefa Kalinowskiego*, dz. cyt., s. 177.

Nie zapomniano również (ksiądz Witeska) o ludziach zasłużonych dla Kościoła katolickiego w czasie najtragiczniejszego w dziejach Polski okresu – wojny i okupacji, jak o Maksymilian Maria Kolbe (polski franciszkanin konwentualny, prezbiter, gwardian, misjonarz, męczennik, święty Kościoła katolickiego); Władysław Emil Korniłowicz (ksiądz katolicki, współtwórca i kierownik duchowy Dzieła Lasek, w czasie okupacji, narażając życie, prowadził wykłady dla sióstr i grupy świeckich); Ignacy Kłopotowski (ksiądz katolicki, który nazwany został niestrudzonym redaktorem i wydawcą pism katolickich)¹⁶¹. Wzorce osobowe – nie tylko z 1000-letniej przeszłości, ale też z czasów współczesnych – były potrzebne Kościołowi.

Kościelne obchody Milenium Chrztu Polski zaowocowały serią prelekcji dostosowanych do potrzeb Kościoła, a skierowanych do szerokiej rzeszy wiernych. Przekaz ten niewątpliwie był skrótowy, przedstawiony barwnym językiem, utrzymany w klimacie gloryfikacji Kościoła katolickiego i jego dziejów. Cechowało go uwznioślenie oraz nieukrywane emocjonalne zaangażowanie autorów. Milenijny przekaz ukazywał ciągłość i trwanie Kościoła od tysiąca lat. Ową trwałość obrazowano na tle ogromnej wagi aktu z 966 roku. Przejawiać się ona miała w powiązaniu Kościoła z całokształtem życia społecznego i politycznego. Bardzo doniosłym elementem obecności Kościoła od tysiąclecia była trwałość parafii, diecezji, zakonów. Ważny był też jego udział w organizacji i administracji państwa. Charakterystyczne w milenijnym przekazie było wyciszenie słabych stron w działalności Kościoła. Ważna była również współczesność, którą – podobnie jak tysiącletnie dzieje chrześcijaństwa w Polsce – przedstawiano zgodnie z potrzebami Kościoła. Los Polaków po II wojnie światowej – kształtowany przez państwo i Kościół, propagandę państwową i duszpasterstwo kościelne – był specyficzny. Stąd wynikało jednostronne spojrzenie na dzieje, zarówno przez stronę kościelną, jak i państwową.

161 Zob. P. Raina, „*Te Deum*”, dz. cyt., s. 260.

ABSTRACT

The continuity of the catholic church in Poland for a thousand years. Message from the session of the Polish Episcopate during the millennial aniversary of the Baptism of Poland (1966/67)

The church celebrations of the Millennium of the Baptism of Poland in 1966/67 resulted in a series of lectures for the needs of the Church, addressed to a large number of believers. These lectures used effective language, glorifying the Catholic Church and its history. The Millennium Message emphasized the thousand-year continuity and stability of the Church. They were presented in light of the enormous importance of the Act of 966. This continuity was to be manifested in the connection of the Church with social and political life. A very important element of the presence of the Church for millennia has been the stability of parishes, dioceses, and orders. Its participation in the organization and administration of the state was also important. The present-day activity of the Church was also important, as it was presented in accordance with the needs of the Church. The millennium message also did not mention the weaknesses in the activity of the Church; instead, it focused on the idealization of its history.

BIBLIOGRAFIA

- „*Te Deum laudamus*”, „Wrocławskie Wiadomości Kościelne” (1966) nr 4, s. 69–79.
- Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Urząd do Spraw Wyznań w Warszawie ([1896, 1919–1949] 1950–1990), sygn. 78/71; sygn. 78/83; sygn. 78/84; sygn. 78/86; 78/88; 78/93.
- Archiwum Akt Nowych, Episkopat Polski Zb., Archiwum Instytutu Prymasowskiego, Ks. Stefan Kardynał Wyszyński. Listy, Kazania, Przemówienia 1960.
- Archiwum Akt Nowych, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza Komitet Centralny w Warszawie 1905–1947, 1948–1990, sygn. 237/XVI/457; sygn. 237/XIX/93.
- Archiwum Archidiecezji Poznańskiej, Kuria Metropolitarna Uroczystości milenijne w diecezjach Polski 14 IV – 11 IX 1966, t. 1, sygn. OA–XIII–358.
- Archiwum Archidiecezji Poznańskiej, Kuria Metropolitarna, sygn. OA XIII/360.
- Archiwum Archidiecezji Warszawskiej, Kancelaria Prymasa Wyszyńskiego, sygn. SPP/II/4.126.

- Archiwum Diecezjalne w Kiecach, Korespondencja z Prymasem 1962–1966, sygn. OA 10/5.
- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku, sygn. IPN Gd 003/4/1 DVD.
- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Kielcach, sygn. IPN 0416/1057.
- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, sygn. IPN BU 1585/4650.
- Archiwum Kurii Krakowskiej, Sacrum Poloniae Millenium Archidiecezji Krakowskiej 6–8 maja 1966, sygn. AKKW E/VII/5.
- Archiwum PAN w Poznaniu, Materiały Józefa Kostrzewskiego, sygn. P III – 51 (korespondencja, Kuc–KZ), akta w opracowaniu.
- Bender R., *Działalność Józefa Kalinowskiego (o. Rafała od św. Józefa karmelity bosego) w powstaniu styczniowym*, „Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 8 (1965) nr 2, s. 47–61.
- Białecki K., *Profesor Józef Kostrzewski jako człowiek Kościoła*, „Fontes Archaeologici Posnanienses” 50 (2014) cz. 1, s. 181–188.
- Bogdanowicz P., *Geneza powstania Metropolii Gnieźnieńskiej*, „Tygodnik Powszechny” (1966) nr 18, s. 2–4.
- Czaczkowska E. K., *Kardynał Wyszyński*, Warszawa 2009.
- Dowiat J., *Metryka chrztu Mieszka I i jej geneza*, Warszawa 1961.
- Dudek A., Gryz R., *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2003.
- Dudek A., *Przebieg obchodów milenijnych w Polsce w latach 1966–1967*, w: *Zapomniany rok 1966. W xxx rocznicę obchodów Milenium Chrztu Polski*, red. L. Mażewski, W. Turek, Gdańsk 1996, s. 31–45.
- Filipowicz M., *Mieczysław Żywczyński. Dylematy kapłana i historyka w PRL*, w: *Klio Polska. Studia i materiały z dziejów polskiej historiografii po II wojnie światowej*, t. 2, red. A. Wierzbicki, Warszawa 2006, s. 45–65.
- Gierzwałd, <http://encyklopedia.warmia.mazury.pl/index.php/Gierzwa%C5%82d> (15.05.2020).
- Gocel T., *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec duchowieństwa diecezji kieleckiej w latach Wielkiej Nowenny i Millennium Chrztu Polski (1957–1966)*, w: *W kręgu obchodów milenijnych na Kielecczyźnie (1957–1966/67)*, red. A. Młynarczyk-Tomczyk i Sz. Orzechowski, Kielce 2017, s. 83–100.
- Grodecki R., Zachorski S., *Dzieje Polski średniowiecznej*, t. 1 (do roku 1333), red. J. Wyrozumski, Kraków 1995.
- Janiak J., *Polska publicystyka katolicka okresu dwudziestolecia międzywojennego wobec materializmu historycznego i dialektycznego*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” 39 (1990), s. 119–150.

- Jankowiak S., *Milenium Polski*, Poznań 2006.
- Jasienica P., *Trzej Kronikarze*, Warszawa 1992.
- Kaczmarczyk M., *Udział Adama Chmielowskiego w powstaniu styczniowym*, „*Nasza Przeszłość*” 18 (1963), s. 19–33.
- Kłoczowski J., *Słowo Wstępne*, w: *Rozwój organizacji Kościoła w Polsce*, „*Znak*” (1965) nr 137–138, s. 1391–1403.
- Kłoczowski J., *Wspólnoty chrześcijańskie: grupy życia wspólnego w chrześcijaństwie zachodnim od starożytności do XI wieku*, Kraków 1964.
- Kościół w służbie Narodu*, Przemówienie J. E. Ks. Bp. Dr. Kazimierza Kowalskiego wygłoszone podczas sesji naukowej w Bazylice Archikatedralnej w Poznaniu – 17 IV 1966 r., „*Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Poznańskiej*” (1966), nr 8, s. 172–179.
- Kruszyk B., *Henryk Kietlicz*, http://www.archidiecezja.pl/historia_archidiecezji/poczet_arcybiskupow/henryk_kietlicz.html (15.05.2020).
- Kruszyk B., *Jakub Świnka*, http://www.archidiecezja.pl/historia_archidiecezji/poczet_arcybiskupow/jakub_swinka.html (15.05.2020).
- Kruszyk B., *Jan Łaski*, http://www.archidiecezja.pl/historia_archidiecezji/poczet_arcybiskupow/jan_laski_.html (15.05.2020).
- Kruszyk B., *Mikołaj Trąba*, http://www.archidiecezja.pl/historia_archidiecezji/poczet_arcybiskupow/mikolaj_traba.html (15.05.2020).
- Labuda G., *Organizacje państwowe Słowian zachodnich w okresie kształtowania się państwa polskiego (od VI do połowy X wieku)*, w: *Początki Państwa Polskiego Księga Tysiąclecia*, t. 1, Poznań 1962, s. 43–72.
- List Pasterski Episkopatu Polski na Tysiąclecie Chrztu Polski*, w: *Listy Pasterskie Episkopatu Polski 1945–1974*, Paryż 1975, s. 423–429.
- Łukomski M., *Stefan Wyszyński, myśl historyczna jako element walki z totalitaryzmem w działalności prymasa*, Warszawa 2011.
- Mirgos Z., *Obchody milenijne Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w latach 1956–1967*, Warszawa 1980.
- Młynarczyk-Tomczyk A., *W kręgu polityki, nauki i popularyzacji. Obchody „Polskiego Tysiąclecia” (1957–1966/67)*, Kielce 2019.
- Noszczak B., „*Sacrum*” czy „*Profanum*”. *Spór o istotę obchodów Milenium polskiego (1949–1956)*, Warszawa 2002.
- Noszczak B., *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w okresie internowania prymasa Stefana Wyszyńskiego (1953–1956)*, Warszawa 2008.
- Plezia M., *Dookoła sprawy św. Stanisława*, Kraków 2003.

- Plezia M., *Trzecie źródło do sprawy biskupa Stanisława ze Szczepanowa*, Kraków 1966, Nadb.: Sprawozdania z Posiedzeń Komisji PAN, lipiec–grudzień 1966.
- Polskie Tysiąclecie – Uchwała Komitetu Przygotowawczego Obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego akceptowana na posiedzeniu Rady Państwa w dn. 12 lutego 1960 r., „Kwartalnik Historyczny” 67 (1960) nr 1, s. 3–9.
- Prinke A., *Poza archeologią: Józefa Kostrzewskiego działalność społeczna, obywatelska i patriotyczna*, „Fontes Archaeologici Posnanienses” 50 (2014) cz. 1, s. 163–175.
- Przemówienie J.E. Ks. Biskupa Dr Józefa Drzazgi ordynariusza diecezji warmińskiej na milenijnej sesji naukowej we Fromborku dnia 19 czerwca 1966 r., „Warmińskie Wiadomości Diecezjalne” (1966), nr 5, s. 204–206.
- Przemówienie księdza Arcybiskupa Metropolity Antoniego Baraniaka podczas publicznej Sesji Episkopatu w Bazylice Archikatedralnej Poznańskiej – 17 IV 1966, „Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Poznańskiej” 6–7 (1966), s. 149–151.
- Raina P., „*Te Deum*” narodu polskiego. Obchody Tysiąclecia Chrztu Polski w świetle dokumentów kościelnych, Olsztyn 1991.
- Sikorski B., *Biskup Płocki, Dekret o uroczystościach milenijnych w diecezji płockiej*, „Miesięcznik Pastorski Płocki” (1966) nr 1–2, s. 151–152.
- Stobiecki R., *Między kontynuacją a dyskontynuacją*, w: *Humanistyka polska w latach 1945–1990*, red. U. Jakubowska i J. Myśliński, Warszawa 2008, s. 127–155.
- Strauchold G., *Myśl Zachodnia i jej realizacja w Polsce Ludowej w latach 1945–1957*, Toruń 2003.
- Szenk W., *Z dziejów liturgii w Polsce*, w: *Księga Tysiąclecia katolicyzmu w Polsce*, red. P. Kałwa, M. Rechowicz, Lublin, t. 1, s. 139–218.
- Szapkowski Z., *Milenium a dzień dzisiejszy*, „Więź” 95 (1966) nr 3, s. 3–65. *Święta Lipka*, <http://www.swlipka.pl/dla-pielgrzyna/historia>.
- Tazbir J., *Najnowsze spory o polskie przedmurze: 1939–1992*, „Kwartalnik Historyczny” 100 (1993) nr 4, s. 251–264.
- Tazbir J., *Polskie Przedmurze Chrześcijańskiej Europy. Mity a rzeczywistość historyczna*, Warszawa 1987.
- Terlecki R., *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*, Kraków 2007.
- Uchwała Rady Państwa z dnia 18 II 1958 r. w sprawie przygotowań Obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego, „Monitor Polski” (1958) nr 12, poz. 78.

- Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 25 II 1958 r. w sprawie obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego*, „Monitor Polski” (1958) nr 16, poz. 98.
- Urząd ds. prześladowania Kościoła*, <https://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/484969,Urzad-ds-przesladowania-Kosciola> (15.05.2020).
- Ustawa o rozwoju systemu oświaty i wychowania w Polsce Ludowej. Materiały z dyskusji sejmowej*, wybór K. Kuligowska, Warszawa 1961.
- Wagner B., *Strategia wychowawcza w PRL*, Warszawa 2009.
- Wejroch J., *Milenium a dzień dzisiejszy*, „Więź” 95 (1966) nr 3, s. 3–65.
- Wojciechowski K., *Biskupi nigdy narodu nie zdradzili*, „Głos Nauczycielski” 1966, nr 9, s. 3.
- Wojcieszek E., *Najtrudniejszy przeciwnik. O arcybiskupie Antonim Baraniaku (1904–1977)*, „Kronika Miasta Poznania” 1 (2016), s. 188–198.
- Z czynności Arcybiskupich. Udział Diecezji Lubelskiej w dziejach tysiącletnich Kościoła w Polsce*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie” (1966) nr 4–8, s. 166–172.
- Z życia Kościoła w Polsce i w diecezji*, „Miesięcznik Pastorski Płocki” 1–2 (1966), s. 182–191.
- Zarządzenia i Komunikaty Kurii Arcybiskupiej. Wielki Jubileusz Tysiąclecia Chrztu Polski 1966 r.*, „Wrocławskie Wiadomości Kościelne” 4 (1966), s. 70–79.
- Zaweyski J., *Dzienniki*, t. 2: *Wybór z lat 1960–1969*, Warszawa 2012.